

УДК: 398.34

Токторова Нуржан

Ош мамлекеттик университети, окутуучу

**КЫРГЫЗДАРДЫН ДИНИЙ ИШЕНИМДЕРИНИН ИСЛАМ ДИНИНЕ КАРАТА
МОДЕРНИЗАЦИЯЛАНЫШЫ****Токторова Нуржан**

Ошский государственный университет, преподаватель

РЕЛИГИОЗНЫЕ ДЕЯТЕЛИ КЫРГЫЗОВ И ИХ МОДЕРНИЗАЦИЯ В ОТНОШЕНИИ ИСЛАМА**Toktorova Nurzhan**

Osh State University, teacher

RELIGIOUS FIGURES OF KYRGYZ AND THEIR MODERNIZATION REGARDING ISLAM

Аннотация. Макалада кыргыз элинин диний ишениминде исламдын таралышы жана таасири изилдөөгө алынды. Кыргыздарда исламдашуу поцесси узак убакытка созулса да үстөмдүк абалды ээлей алган эмес. Ошентсе да мезгилдин өтүшү менен ислам кыргыздардын арасында кеңири тараган байыркы үрп-адаттар, ырым-жырымдар менен сыйышып, элдин аң сезимине терең сиңген. Исламдын жайылышы менен кыргыз коомчулугунда мусулмандык майрамдар белгилүү деңгээлде кеңири тараган. Айрыкча, эгемендүүлүк алгандан кийин бул тенденция күчөгөн. Ошол эле учурда мусулмандык баалуулуктар диний ишенимдердин байыркы элементтерин өзүнө алып, аны сактап калган. Кыргыздар Борбор Азиядагы башка элдерге салыштырмалуу исламды тутууда бир катар өзгөчөлүктөргө ээ экендигине көңүл бурулду.

Негизги сөздөр: ислам, исламдашуу, мусулмандык майрамдар, араб, анимизм.

Аннотация. В статье изучаются распространение и влияние ислама в религиозной вере кыргызского народа. Даже если процесс исламизации у кыргызов длилось долгое время, он не мог занять высокое положение. Даже если так, со временем ислам широко распространился среди кыргызского народа, он ужился с древними традициями, церемониями, и внедрился в сознание народа. Вместе с распространением ислама мусульманские праздники в определенной степени широко распространились в кыргызском обществе. Эта тенденция в особенности усилилась после взятия суверенности. В то же время мусульманские ценности взяли в себя древние элементы религиозных верований и сохранили их. Также в статье обращается внимание на то, что по сравнению с другими народами Центральной Азии кыргызам свойственен целый ряд особенностей.

Ключевые слова: ислам, исламизация, мусульманские праздники, араб, анимизм.

Annotation. The article examines the distribution and influence of Islam in the religious faith of the Kyrgyz people. Even if the process of Islamization among the Kyrgyz people lasted a long time, he could not occupy a high position. Even if so, over time, Islam has spread widely among the Kyrgyz people, it has gotten along with ancient traditions and ceremonies, and has penetrated the consciousness of the people. Along with the spread of Islam, Muslim holidays have to a certain extent spread widely in Kyrgyz society. This trend has intensified in particular after the taking of sovereignty. At the same time, Muslim values took over the ancient elements of religious beliefs and preserved them. The article also draws attention to the fact, that compared with other peoples of Central Asia, a number of features are typical of the Kyrgyz people.

Key words: Islam, Islamization, Muslim holidays, Arab, animism.

Өткөн тарыхыбызда кыргыз элинин турмушуна ислам дини тереңдеп кирбесе да, анын каада-салтын, көчмөн маданиятын изилдегенде исламдын таасирин көрүүгө болот. Ал тургай күнүмдүк

жашообузда да исламга байланыштуу диний ырым-жырымдары кеңири колдонулду. Ошондуктан кыргыз элинин үрп-адаты, каада-салты ислам менен тыгыз байланышта жашап келет. Кыргыз мам-

лекети өз эгемендүүлүгүнө ээ болгондон тартып, мамлекеттин динге болгон көз карашы түп-тамырынан бери өзгөрдү. Мамлекеттик деңгээлде расмий майрам делип жарыяланган «Орозо айт», «Курман айт» жана Иса пайгамбардын туулган күнү (7-январь) белгиленет.

Х к. тартып, Бобордук Азияда ислам дини өнүгүү этабына өтүп, жергиликтүү төбөлдөр ислам дининин артыкчылыктарын түшүнгөндөн кийин, элдин күчүн бириктирүүдө Караханий мамлекетинин катаны исламды мамлекеттик дин катары жарыялаган [2,74-76-бб.]. Ислам дини Кокон хандыгынын мезгилинде башкаруу системасынын жана дин кызматкерлеринин калканчы катары өкүм сүрүп, элдин турмушуна тереңдеп кирген деген пикирлер да кездешет. Кыргыздардагы исламдашуу процесси үч жүз жылды кучагына алса да, кыргыз элинин жашоосундагы үстөмдүк абалды ээлөө үчүн бүтүндөй Кыргызстандын аймагын камтый алган жок. Кыргыздардын исламды кабыл алуусундагы факторго тийешелүү нерсе: биринчиден, кыргыз менен арабдардын социалдык-тарыхый доорлорунун окшоштугу алар уруулук түзүлүштө, көчмөн турмушта жашашкан жана экөө тең мал чарбачылыгы менен алектенишкен. Арабдар кыргыздар сыяктуу жоокер эл болгон, аларда да уруу аралык чабыштар болуп турган жана душманга жасаган мамилеси, өз сөздөрүнө бекем турганы да окшош болгон. Арабдарда да исламга чейин бутпарас дини өкүм сүргөн, айга, асманга, ташка, арбакка сыйынып келишкен [10]. Ушундан улам бутпарас дини эки учурда тең исламдын өзөгүн түзүүдө кызмат кылганын көрөбүз.

Ошондуктан, кыргыздарда исламды диний ишеним катары кабыл алуу үчүн жагымдуу социалдык-тарыхый база түзүлгөн. Ислам бутпарас дининен айырмаланып, уруулук кошундарды, эл-ди бириктирген, анткени, бир кудайга – Аллахка ишенүү адамдардын тарыхый жалпылыгы болгон элдин түзүлүшүнө алып келген. Экинчиден, ислам динин кабыл алуу төбөлдөр үчүн ыңгайлуу болуп, идеология катары кызмат кылгандыктан, исламдын андан ары таралышы күчөй берген [1]. Ислам акырындап үстөмдүк кылуучу динге

айлануу менен кыргыздардын арасында кеңири тараган байыркы үрп-адат-тар, ырым-жырымдар менен сыйышып, жашоосун уланта берген. Анткени, өзүнүн таралышында ар бир элдин “жергиликтүү” ырым-жырымдарын, салттарын өзүнө пайдаланган. Ал эми, жергиликтүү элдер болсо, ислам динин кабыл алууда ага бир кыйла өзгөртүүлөрдү киргизген. Мисалы, Борбордук Азияда жашаган мусулмандардын сөөктү көмүү, аны эскерүү, балдарды сүннөткө отургузуу жана башка салттары менен башка өлкөлөрдө жашаган мусулмандардын ушул эле салттарында чоң айырмачылыктар бар. Ошентип, улуттук салттар менен диний салттар көп кылымдардан бери жанаша гана жашабастан, бири бирине терең таасир этишип, аралашып кеткен. Мына ушул себептердин негизинде алардын ортосуна белгилүү чек коюп, ажыратуу өтө эле кыйын. Азыркы убактагы кээ бир диний салттарды улуттук деп, ал эми кээ бир улуттук салт-санааларды диний салттардын катарына кошуп чаташтыруунун себеби да мына ушундан деп ойлойбуз.

Кыргыз элинин турмушуна исламдын келиши менен көптөгөн мусулман майрамдары да кире баштады. Алардын бири бүгүнкү күндө күчүнө кирип бараткан – кадыр түн. Мусулмандарыклас кылып туткан орозонун 27-түнүн өзгөчө салтанат менен түнү бою кудайга жалынып, күнөөлөрүн кечирүүнү сурап, орозосу кабыл болушун тилеп кадыр түн тосушат.

Андан кийинки майрам 30 күн орозо бүткөндөн кийин белгиленүүчү орозо айт майрамы. Негизги өзгөчөлүгү 30 күн орозо кармагандан кийин жетим жесирге, бейбечарага кайыр садага берилген. Ал күнү мусулмандар майрамдагыдай кийинишип, бири биринин үйлөрүнө айтташып майрамдашкан. Түрдүү даамдар бышырылып, тамак жасалып көзү өткөндөргө куран окулган. Кээ бирде күнөөдөн арылыш үчүн мусулман адам жандыкты курмандыкка чалган [8].

Орозо айттан 70 күндөн кийин келген Курман айт майрамы – мусулмандардын эң урматтаган майрамдарынын бири. Бул күнү ар бир колунда бар мусулман жандыкты курмандыкка чалууга милдеттүү. Бул майрамга даярдануу жана аны майрамдоо

өзгөчө салтанат менен өткөн. Эркектер айт намазга барып келгенден кийин чоң дасторкон жайылып, дүр-дүйүм тамак аш коюлган. Мусулмандар бири-бириникине конокко барышып, 3 күнгө чейин айтташкан. Эгемендүүлүктүн акыркы жылдарында Бишкек шаарындагы аянтта айт-намаз окулуп, ал күнү бекер тамактар таратылып, оюн-зооктор уюштурулуп келет.

Мусулмандардын кийинки майрамы – мавлюд майрамы. Бул майрам Мухаммед (с.а.в.) пайгамбардын туулган күнүнүн урматына майрамдалган. Бирок бул майрам кыргыз элинде азырынча массалык мүнөзгө ээ боло элек.

Демек, мусулман диний майрамдары элдин чөйрөсүндө майрамдалганда, айта кетчү нерсе ал майрамдар бутпарастык ырым-жырымдар менен айкалыша өткөн. Мисалы орозо айтта боорсок бышырышып, 40 шам (чийге кебезди ороп, май менен майлашкан) жагышкан жана ал боз үйдүн очогуна тегерете коюлган. Арбактардын ысымдары аталгандан кийин шамдардын түбүн очоктогу отко ташташкан. Ал күнү желген тамак аш ата бабалардын арбагына арналды деп эсептешип, эркектер жыйналып, чогуу намаз окушкан.

Курман айт ал тирүүлөрдүн майрамы деп эсептелинип, курмандыкка чалынган жандыктын этин үчкө бөлүп, бир бөлүгүн бей-бечараларга, экинчи бөлүгүн үй-бүлө мүчөлөрүнө, туугандарга бөлүштүрүп, үчүнчү бөлүгүн чогуу бышырып жешкен. XIX – XX кк. башында бул майрам өзгөчө майрамдалып, биринчи күнү кээде жаштардын катышуусу менен кыз куумай уюштурулганын тарыхчы С.М.Абрамзон өз эмгектеринде [1] белгилеп кеткен.

Байыркы диний формалардын бири анимизм, башкача айтканда арбакка ишенүү диний түшүнүгүнүн негизинде бир кыйла диний адаттар пайда болгон. Адам өлгөндө жан денеден ажырап, башка дүйнөгө барып, өзүнүн жашоосун улантат, ал мезгил-мезгили менен кайра “бул дүйнөгө” келип, тирүү адамдар менен аралашып, оюн-кулкү, тамашаларга катышат, тамак жейт деген түшүнүктө болушкан. Ушунун негизинде кыргыздарда өлгөн адамдын үйүндө жыл бою аш бергенге чейин “тул” кармашкан. Ал эми, өлгөн адамга аш берүү ислам дининин салты

эмес. Аш берүү салты анимисттик түшүнүктүн негизинде Борбордук Азияда жашаган көчмөн элдерде гана пайда болгон нерсе.

Акыркы учурда кыргыздарда кара аш, үчүлүк, жетилик, кырк аш, жылдык, чоң аш болуп, аштын беш түрү кезигет. Коомдун өнүгүшүнө байланыштуу бул салттардын диний идеясы сакталып кала берген. Көпчүлүк каада-салттар түздөн-түз исламга байланыштуу. Кээ бир каада-салттар кыргыз элинин исламга чейинки диний ишенимдерине тийешелүү болгон. Ошол эле учурда ислам дини менен байланыштырылган салттар да бар. Бирок алар туура эмес, башкача айтканда ислам туура көрбөгөн, исламда жок салттар коомдо пайда болуп, жашап келген. Мисалы, өлүктү көмүү салты, же кара аш берүү. Кара ашта сөзсүз жылкы же бодо мал союу зарыл. Колунда барлар экиден, үчтөн мал союшкан. Колунда жоктор карызга белчесинен батып, карызды качан, кантип, ким төлөйт, ага эч кимдин башын ооруган эмес. Бирок өлгөн адамдын үй-бүлөсү намыс үчүн “салттын” баарын жасаган. Болбосо өмүр бою сөзгө калган. Бул ислам динине ушундай деген таризде кала берген.

Ал эми ислам дининде үйдө бирөө каза болсо, ал үйдө үч күнгө чейин от жагылбасын, казан асылбасын, анткени, алардын көңүлүнө эч нерсе сыйбайт, бирок алыстан келген меймандарды коңшу колоң тамак берип багып турсун, себеби, алардын да башына өлүм келет деп айтылган. Үй бүлөнү экономикалык кризиске учуратууга ислам дини каршы. Курандын өзүндө төмөнкүдөй аят бар: “Жегиле, ичкиле, бирок ысырап кылбагыла, күмөнсүз Алла ысырап кылуучуларды жактырбайт” [5] (Араф 31-аят). Бүгүнкү жаңы шартта, элдин жашоо деңгээли төмөндөп кеткен учурда жогорудагыдай каада-салттардан арылуу зарыл. Бул багытта Жогорку Кеңеш тарабынан сунушталып жаткан чыгымдарды кыскартуу боюнча мыйзам колдоого арзыйт.

Мындай өзгөчө чыгымдар кыргызга гана мүнөздүү болгон сыяктуу. Кыргыз элинин өткөндөгү улуттук салты ислам дининдеги эң негизги нерсе “тиги дүйнө”, “бейиш” жана “тозок” идеяларына шайкеш келип, өткөн кылымда ислам бул салтты өзүнө кабыл алып, коомдун өнүгүшү менен дин кызматкерлери тарабынан “жаназа”, “доорон”

сыяктуу айрым жаңы элементтер менен толукталган. “Доорондо” молдо тарабынан курандын айрым сүрөөлөрү жана аяттары окулуп, өлгөн адамдын кудай алдында кылган күнөөлөрү жеңилдетилген, же болбосо кечирилген. Анын күнөөсүн белгилүү суммадагы акча үчүн молдо өзүнө алган. Ушундан улам ой келет, балким “доорон” дин кызматкерлери тарабынан өз кызыкчылыктары үчүн чыгарылган нерсе болуп жүрбөсүн. Анткени, “доорондун” мусулмандардын ыйык салты катарында санагандыгы жөнүндө куранда эч нерсе жазылган эмес.

Ал гана эмес өлгөн кишинин күнөөсүн кечирүү идеясы ислам дининдеги “тиги дүйнө”, “бейиш”, “тозок” жөнүндөгү анын окуусуна карама-каршы келет. Ушундан улам кыргыздар ислам динин терең түшүнүүдө жана кабыл алууда айрым бир мүчүлүштүктөрдү кетирүүдө деген ой келет. Бул тууралуу тарыхчы Б.Жамгырчинов төмөндөгүчө белгилеген: “Кыргыз калкынын басымдуу бөлүгүн мусулманчылыкты бийик туткан адамдардын катарына кошууга болбойт, алардын арасында диний фанатизм да байкалган эмес. Исламдын догмалары көп деле белгилүү боло бербеген, диний үрп-адаттар так аткарылбаган жана аны баары эле аткара берген эмес”. Демек, кыргыз элинин турмушунда исламдын баалуулуктарын өнүктүрүүдө, анын салттарын колдонууда, майрамдарын майрамдоодо исламды терең өздөштүрө билүү зарыл.

Кыргыздар алтай үй бүлөсүндө сүйлөгөн элдердин ичинен эң байыркысы экендиги илимге белгилүү. Демек, байыркы этностордон болгон кыргыздардын диний ишенимдери, ырым-жырымдары да адамзаттын байыркы диний-философиялык ишенимдерин өз кучагына камтыйт. Бул диний ишенимдер, анын багыттарын күнүмдүк жашоо турмушубуздун дээрлик бардык чөйрөсүнөн кездештирүүгө болот. Маданияттын негизги бөлүгү болгон руханий маданиятты изилдөөдө дин жана диндин өнүгүшү маанилүү көрсөткүч экендиги маалым. Англиялык тарыхчы Арнольд Тойнбинин айтуусу боюнча “диндер бардык эле маданияттын жана цивилизациянын негизги өзөгү, ал тургай негизги кыймылдаткыч күчү” деген пикири муну далилдейт [9, С.12]. Дин адамзат турмушундагы көөнөргүс байлыктарынын бири,

ал өз ичине нечендеген муундардын баалуу тажрыйбасын камтыйт. Мындай иликтөөнүн теориялык да, практикалык да мааниси өтө зор. Анткени бүгүнкү күндө социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн учурунда улуттук идеялогияны иштеп чыгуу, жаш муундарды тарбиялоо өлкөнүн келечегин бекемдөө үчүн зарыл.

Ислам – бул дүйнөдөгү негизги диний агымдардын бири болуп, үч монотеисттик диндин (иудаизм, христианчылык жана ислам) эң жашы болуп саналат. Бул аны туткандар Алладан башка Кудай жок жана Мухаммед Алланын пайгамбары деп ишенгендердин дини. Бул эки ишеним бардык мусулмандарды бириктирген исламдын негизги түркүгү болуп саналат. Бирок, Кудайга жана Мухаммедге ишенимдин жалпылыгына карабастан, ислам – чоң ар түрдүүлүктөгү дин. Учурда ислам – жүздөгөн ар түрдүү маданияттарды жана ондогон тилдер менен диалектилерде сүйлөгөн элдерди камтыган Түндүк Африкадан Түштүк-Чыгыш Азияга чейинки ири географиялык аймактын элдеринин көпчүлүгүнүн динине айланган.

Азыркы учурда мусулмандар Борбордук Азиянын мурунку советтик республикаларынын – Түркмөнстандын, Казакстандын, Тажикстандын, Өзбекстандын жана, албетте, Кыргызстандын дагы калктарынын негизги бөлүгүн түзөт. Бирок исламдын ар түрдүүлүгү маданий жана тилдик ар түрдүүлүктөрдөн гана турбайт. Алардан тышкары диний жана теологиялык дагы ар түрдүүлүктөр бар. Бир нече кылымдар бою исламдын туура мааниси жана тажрыйбаланышы жөнүндөгү тарыхый талаш уланып келет. Мусулмандар исламдын ичинде сүннөт, шейит, суфийлерге гана бөлүнүшпөйт – бул багыттардын ар бири өз ичинен көптөгөн бутактарга бөлүнөт, бирок алар дагы өздөрүнүн такыбалыгын жана жеке, башка жолдор менен диний иденттүүлүгүн, башкача айтканда, диний өзүн-өзү таануусун көрсөтүшөт.

Орхон Эне-Сай эстеликтери ошол кездеги кыргыздардын дини теңирчилик менен байланышканын айгинелейт. Демек, кыргыздар байыркы мезгилде эле энергиялык – маалыматтык байланыш түзүүнү билип, системалуу дүйнө таанымды жарата алгандыгы тарыхый факт. Ал эми кыргыздардын ислам дини менен таанышуусу Караханид мезги-

линен бери тараганы белгилүү. Караханид каганы Сатук Буура хан 955-956 жж. исламды кабыл алган деп белгилейт тарыхчы окумуштуу Өмүркул Караев. Бул кагандык X кылымдын 2-жарымынан XII кылымдын башына чейин азыркы Кашкар, Түштүк Казакстан, Орто Азия, анын ичинде Кыргызстан аймагын ээлеп турган.

Кыргыз коомчулугунун исламдашуусу XVI кылымда жазылган тарыхый булак “Маджму-ат-таварихте” да чагылдырылып кеткен. Академик В.В.Бартольддун эмгектеринде ислам динин таасирине мусулман өлкөлөрүнө коңшулаш жашаган калктар кабылышкандыгы айтылат. Дербиш ординдеги шейхтердин окуусу маданияттуу областтарга караганда, көчмөн талаадагы ийгилиги олуттуу болгон [3, с.125]. “Асыресе, кыргыз санжыраларындагы Шейх Мансур ал-Халлаж жөнүндөгү дарек, Чыгыш Түркестанга IX к. жер которгон кыргыздардын ислам динине тартылышын ырастайт. Аны менен бирге, ал-Марвазинин кыргыздар качан мусулмандарга коңшу болуп жашагандан баштап көмүү салты өзгөргөн деген маалыматтынын баркын арттырып, алардын хронологиялык жана мейкиндик мазмунундагы жакындыгын айгинелейт” – деп жазат М.Кожобеков эмгегинде [6, 97-б.]. Араб автору аль-Марвази: “Кыргыздардын салтында өлгөндү өрттөшчү; алар от тазартып, аруулайт деп ишенишет. Алардын салты мурда ушундай эле, качан мусулмандардын коңшусу болгондон бери, сөөктү көмүп калышты” – деп жазган [7, с.223]. Новосибирскилик окумуштуу О.А.Митько өзүнүн эмгегинде аль-Марвазинин жогоруда айтылган маалыматын IX-X кк. Чыгыш Түркестанга жер которгон кыргыздар арасында болгон деп тыянак чыгарат. Илимпоздун көз карашы менен караганда, кайсы бир калктын коомдук-экономикалык турмушунда кескин бурулуш окуя жүргөндө гана барып, айрыкча консервативдүү саналган көмүү салтында өзгөрүү болот деп билдирет.

Кыргыздардын арасында исламдын таралышы жетишерлик даражада узак жана оор процесс болгон. Изилдөөчү окумуштуулардын ислам дининин кыргыздарга үстүрт таралышын кыргыз элинин тарыхын, турмуш-тиричилигин, адеп-ахлагын жана дүйнөгө болгон көз карашын изилдешкен

эмгектерден кыргыздардын диний ишенимдеринин системасы синкреттик мүнөздө берилип, кыргыздардын коңшу, тектеш элдер менен болгон руханий байланышында алардын философиялык-диний көз караштарын да окшоштуктар, жалпылыктар бар экендигин маалымдалып турат.

Илимий көз караштар жана жашоо-турмуш Кыргызстандагы исламды ата-бабалардан келе жаткан жана ислам ишенимдеринин аралашмасы катары караган илимий көз караш бекем орун алган. Бул көз караш түпкүрүндө кыргыздар исламды кабыл алганы менен, чынында, өздөрүнүн мурдагы «бутпарастык» ишенимдерин сактап калгандыгы жөнүндөгү Чокан Валихановдун XIX кылымда эле айтып койгон белгилүү корутундусуна барып такалат десек болот. XIX кылымдын орто ченинде Кыргызстанга келген Ч.Валиханов: “Бардык эле тоолук кыргыздар мусулман динин тутушат, же ал ишенимдин догмаларын, талаптарын билишпесе да өзүлөрүн мусулманбыз деп эсептешет. Диндин элементардык эрежелерин билген сабаттуу адамдар, ал гана эмес беш убак намаз окуу, отуз күнү орозо тутуу кара кыргыздарда жок. Алар чочконун этин чанууга байланыштуу исламдын бир гана осуятын билишет жана аткарышат”, – деп жазган [4, с.72].

Ислам динин кабыл алынышы элдин маданиятынын, үрп-адатынын, ырым-жырымдарынын, салтынын өзгөрүшүнө зор таасирин тийгизген. Мезгилдин өтүшү менен айрым ата салттары адепки маанисин жоготуп, маңызын өзгөртүп, жаңы түргө өткөн. Алсак, бүгүнкү күндө бизге “келиндиги отко киргизүү” дегендин түпкү мааниси өзгөрүлүп, жаңы келген келинге ага-туугандары үйүн көргөзүү, үй-бүлөсү менен тааныштыруу, жаңы шарттка көнүктүрүү максатына өткөн. Ошондой эле аялдардын улуттук кийимдери, боз үйдүн ичиндеги жүрүм-турум эрежелери бир топ өзгөргөн. Албетте, диний ынанымдардын айрым элементтери биздин ата-бабалардын ырым-жырым, жөрөлгө, үрп-адат сыяктуу көрүнүштөрү менен сакталып калган. Кыргыздардын энергиясы күчтүү, азыркыча айтканда аурасы таза, асман менен жерди байланыштырган касиетке ээ жерлерди билип, аларды адамдарды аруулап, ыйманын таза-лоочу ыйык жерге, мазарга айланткан.

Ырым-жырым – бул таза диндин негиздерине төп келбеген, ар кандай жолдор менен динге кирип, диний ишеним сыяктуу көрүнгөң иштердин жана түшүнүктөрдүн жыйындысы. Буларды ислам динине таңуулоого мүмкүн эмес. Диндердин тарыхына назар салганыбызда, ар бир доордо мындай жаңылыш түшүнүктөр, иш-аракеттер адамзат коомчулугунун ортоктош көйгөйү болуп, дайыма жандуулугун сактап келгендигин байкай алабыз. Учурунда мына ушундай көптөгөн ырым-жырымдар пайда болуп, алардын ислам динине таңууланып келгендиги да ачуу чындык. Кийинчерээк талаа изилдөөсүнүн негизинде, Саул Абрамзон [1] дагы кыргыздарда ислам байыркы мезгилдин ырым-жырымдары, үрп-адаттары менен сыйышып жашоосун улантып келе жаткандыгын белгилеген.

Дээрлик бүтүндөй бир кылым бою Борбордук Азиянын мусулмандары динге ишенүүнүн мыйзамдуулугун активдүү түрдө танган жана диний институттарды жок кылууга аракет кылган советтик саясий системанын башкаруусу астында болушкан. Калк советтик өлкөнүн расмий - илимий атеизмин үйрөнүүгө аргасыз болушкан. Мусулмандардын ыйык жерлери жоготулган, мазарлардын кыштары (кирпич), айталы, кинотеатрлар сыяктуу кадыресе имараттарды курууга пайдаланылган. Суфий институттарына тыюу салынган, жыйынтыгында пир менен муриддин (устат менен шакирттин), кылымдар бою сакталган салттарынын түйүнү үзүлгөн. Көптөгөн адамдар өздөрүнүн мансабы үчүн же жетекчиликтин жаман мамилесинен коркуп, мечиттерге же ыйык жерлерге барбай калышкан. Көпчүлүк ата-энелер өздөрүнүн балдарын куугунтуктоолордон оолактатыш үчүн намазга, батага үйрөтпөй калышкан. Кайра куруу доору жана 1991-жылдагы Советтер Союзунун кыйрашы Борбордук Азиянын мусулмандарына өздөрүнүн мусулмандык өткөнүн калыбына келтирүүгө жана анын үстүндө кайрадан ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берди.

Бирок өткөндү калыбына келтирүү эң эле татаал. Борбордук Азиянын мусулмандарынын өдөрүнүн иденттүүлүгүн, өзүн-өзү таануусун калыбына келтирүү өз алдынча жүзөгө ашпайт. Өлкөнүн ичинен дагы, тышынан дагы көптөгөн үндөр дал өздөрүнүн советтик

учурда кыйраган – чыныгы исламдын өкүлдөрү экендигин айтышат. Салафиттер, ваххабиттер, талибдер, пакистандык нахшпандия сыяктуу ар түрдүү диний багыттардын улантуучулары Борбордук Азиядагы – чыныгы ислам жөнүндөгү өздөрүнүн пикирлерин интеграциялоого аракеттенишүүдө. Алардын көпчүлүгү исламдын формалдуу легалдуу тараптарына басым коюшат жана өлкөбүздүн көптөгөн жашоочулары үчүн негизги мусулман салттарынын араб булактарынын билермандарыныкы деп кабылдаган ишениминен улам өзгөчө барктуу угулат.

Муну менен бир эле мезгилде аймактын ичинде маанилүү багажга ээ – фарсы жана чагатай тилдеринде тексттерди, мазарларда аткарылган ырым-жырымдарды, элдик поэзияны, ырларды жана дастандарды билген - өздөрүн Борбордук Азиялык – чыныгы жана легитимдүү ислам салттарынын алып жүрүүчүлөрү эсептеген адамдар бар. Мезгил-мезгилименен бул үндөр бири-бири менен кагылышып турушат. Бул өзгөчө мазарларгабайланыштуу, анткени жаңы пайда болгон үндөрдүн айрымдары мазарларгакаттоо же жок эле дегенде зыяратка байланыштуу аткарылган айрым ырым-жырымдар легалдуу ислам салттарынан тышкары нерсе деп таңуулашат.

«Элдик ислам» деген аныктама батыш илимдеринде эбак эле пайда болгон, бүгүнкү күндө батышта улам барган сайын everyday islam [2,75-б.] – күнүмдүк тажрыйбадагы ислам аныктамасы кенен колдонулууда. Биздин байкоолорубуз боюнча ыйык жерлерге зыярат кылуу, курмандык чалуу сыяктуу ырым-жырымдар элибизде мусулман дининин ажырагыс бөлүгү болуп саналаарын ачык-айкын көрсөтүшөт. Ислам кыргыздардын негизги дини экендиги байыркы зыярат салтынын жактоочуларынын дагы, каршылаштарынын дагы талашын туудурбайт. Бул басымдуу көпчүлүк үчүн шексиз нерсе.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз элинде жашап келе жаткан туура эмес каада-салттар менен күрөшүүдө түздөн түз ислам динин пайдалануу мезгил талабы болуп эсептелет. Кыргыз элиндеги туура эмес каада-салттарды, айрыкча аша-чабуучулук, ысырапкорчулукту жоюуда муфтияттын, имам, молдолордун таасири чоң. Ислам жөнүндөгү туура түшүнүктөрдү элге жеткирүүдө илимий чөй-

рө да тынымсыз иштөөсү зарыл. Учурда диний багытта реформаларды жүргүзүү

бүгүнкү күндүн талабы болууда. Андай болгондо биз кыска мөөнөттө көп ийгиликтерге жетээривизге ишеним бар.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. / Котор. С. Мамбеталиев, Д.Сулайманкулов, С.Макенов. – Б., «Кыргызстан-Сорос» фонду, 1999.
2. Алимова К.Т. Кыргыз элиндеги мусулман салттары жана майрамдары. // Известия вузов Кыргызстана № 3, – 2016.
3. Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк //Соч. Т.2, Ч.1. – М.: Наука, 1963
4. Валиханов Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 1–2. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1984–1985.
5. Куран / Котор. Э. Турсунов. – Б.: Кыргызстан, 1991.
6. Кожобеков М. Кыргыз каганатынын тарыхы. – Б., 2013.
7. Митько О.А. Обряд трупосожжения у Энесайских кыргызов. – Кемерово, 1994.
8. Настольная книга атеиста. – М.: Издательство политической литературы, 1987.
9. Тойнби А. Религии мира. Т. V I. Часть I. – М., 2001.
10. Усупова Ч.С. Социально-исторические факторы распространения ислама в Киргизии // Ислам в истории Кыргызской государственности. – Б., 2003.

УДК:392.31

Сулайманов Эртабылды Жолдошевич

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети,
тарых илимдеринин кандидаты, профессор.

Исаков Болотбек Мухтарович

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети

ИСЛАМДА ТУУГАНДЫК МАМИЛЕЛЕРДИН (СЫЛЬЯТУЛ-АРХАМ) КОЛДООГО АЛЫНУУСУ ЖАНА САКТАЛУУСУ

ПОДДЕРЖАНИЕ И СОХРАНЕНИЕ РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ (СЫЛЬЯТУЛ-АРХАМ) В ИСЛАМЕ

MAINTENANCE AND PRESERVATION OF KINSHIP RELATIONS (SYLYATUL-ARHAM) IN ISLAM

Аннотация. Туугандар жана туугандык мамиле жөнүндөгү концепция бардык коомдордо чоң мааниге ээ болуп келет. Туугандык - биринчи орунда биологиялык келип чыгуусунун негизинде түзүлүүчү адамдар ортосундагы мамиле болуп эсептелет. Туугандар бир дарактын бутактары бир бактын мөмөлөрү, алар кандаш туугандык байланыш аркылуу бири-бири менен мамиледе болушат. Тарыхчы жана этнограф үчүн элдин тарыхын, коомдун социалдык институттарын, алардын ичинде туугандык системасын окуп үйрөнүү өтө маанилүү. Бул маселеде, туугандык системасы – өзүнчө бир ачкыч, бул ачкыч аркылуу биз белгилүү бир элдин тарыхы жөнүндө өтө маанилүү маалыматтарды алабыз. Макалада, ислам дининдеги адамдын жаралышы, Адам атадан тараган жалпы адамзат, алардын өзгөчөлүктөрү, алардагы кулк-мүнөз, жүрүм-турум, адеп-ахлак маселесиндеги окшоштуктар, айырмачылыктар, өзгөчөлүктөр жөнүндө айтылат. Ал эми макаланын өзөгү катарында туугандык мамилелер алардын ислам дининдеги берилиши жана ошондой эле этнология илиминдеги бул маселенин аталышына, аныктамасына, келип чыгуусуна, бүгүнкү күндөгү классификациялануусуна байланыштуу маалыматтар берилди. Темада көрсөтүлгөн “сылыатул-архам” – туугандык